

Jerzy Adamczyk

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska

ksjerzyad@wp.pl

ORCID: 0000-0003-1415-7378

Wymagania prawne dotyczące budowy kościołów: zezwolenie biskupa diecezjalnego (kan. 1215 Kodeksu Prawa Kanonicznego)

Legal Requirements for the Construction of Churches:
Consent of the Diocesan Bishop
(Canon 1215 of the Code of Canon Law)

ABSTRACT: The subject of this article is the consent of the diocesan bishop to build a new church. In the first paragraph the canonical definition of a church is analyzed in the light of canon 1214. The evolution of the term “church” used to represent a sacred building is shown against the current canonical definition of “church” and its three essential elements. The second paragraph deals with the need for permission from the diocesan bishop to build a new church, which can only be granted by the diocesan bishop and those equivalent to him by law. The consent of the diocesan bishop, necessary for the legality of church construction, must be written, express and prior. The third paragraph was devoted to the conditions for issuing the church building consent: it can only be given after the diocesan bishop, having heard the opinion of the presbyteral council and the rectors of the neighboring churches, judges that the new church can serve the good of the faithful and that there will be no shortage of funds necessary to build the church and perform divine worship. The author of the article concludes that the conditions that the legislator imposes on the bishop before granting the church building permit are intended to prevent arbitrary and erroneous decisions, as well as to ensure that the church that is to be built will truly meet the needs of the faithful and the pastoral ministry.

KEYWORDS: Church, chapel, diocesan bishop, consultation, presbyteral council, church building permit, rector, parish priest, construction

ABSTRAKT: Przedmiotem artykułu jest zagadnienie dotyczące zezwolenia biskupa diecezjalnego na budowę nowego kościoła. W paragrafie pierwszym dokonano analizy kanonicznej definicji kościoła z kan. 1214. Ukazano ewolucję pojęcia „kościół” używanego na przedstawienie budynku sakralnego. Podano aktualną, kanoniczną definicję

„kościola” oraz trzy istotne elementy tego określenia. W paragrafie drugim zajęto się koniecznością zgody biskupa diecezjalnego na budowę nowego kościoła. Zezwolenia na budowę kościoła może udzielić wyłącznie biskup diecezjalny i ordynariusze z nim zrównani. Zgoda biskupa diecezjalnego, konieczna do legalności budowy kościoła, musi być: pisemna, wyraźna i uprzednia. Trzeci paragraf został poświęcony warunkom wydania zezwolenia na budowę kościoła. Biskup diecezjalny nie powinien udzielać zezwolenia, jeśli, po wysłuchaniu zdania rady kapłańskiej i rektorów sąsiednich kościołów, nie uzna, że nowy kościół może służyć dobru wiernych i że nie zabraknie środków koniecznych na wybudowanie kościoła i sprawowanie kultu Bożego. Autor artykułu stwierdza, iż warunki, jakie prawodawca stawia biskupowi przed wydaniem decyzji o budowie nowego kościoła, mają zapobiegać arbitralnym postanowieniom i uchronić przed decyzjami błędnymi, a także sprawić, że wybudowany kościół będzie rzeczywiście potrzebny i będzie owocnie służył duszpasterstwu.

SŁOWA KLUCZOWE: kościół, kaplica, biskup diecezjalny, konsultacja, rada kapłańska, zezwolenie, rektor, proboszcz, budowa

Wstęp

Chrystus przez swoje misterium paschalne stał się prawdziwą i doskonałą świątynią Nowego Przymierza i zgromadził lud święty, który zebrany w jedności Ojca, Syna i Ducha Świętego, jest Kościołem, tzn. świątynią Boga, zbudowaną z żywych kamieni, gdzie Ojciec odbiera cześć w Duchu i prawdzie. Trafnie więc od dawna nazywa się „kościół” także budynek, w którym gromadzi się wspólnota chrześcijańska, aby słuchać słowa Bożego, wspólnie się modlić, przyjmować sakramenty oraz sprawować Eucharystię. Jako widzialna budowla dom ten jest szczególnym znakiem Kościoła pielgrzymującego na ziemi i obrazem Kościoła w niebie¹.

Kościół jako budynek przeznaczony wyłącznie i na stałe do gromadzenia się ludu Bożego i sprawowania liturgii należy poświęcić Bogu poprzez uroczysty obrzęd. Najpierw jednak należy kościół wybudować zgodnie z tym, czego wymaga jego natura, czyli powinien być on przystosowany do sprawowania świętych obrzędów, odznaczać się szlachetnym pięknem, bez przepychu, by przez to stał się prawdziwym symbolem i znakiem rzeczywistości nadprzyrodzonej².

Zaplanowanie, lokalizacja i budowa kościoła jest sprawą bardzo odpowiedzialną, wymaga wielkiej roztropności i konsultacji z przewidzianymi przez prawo gremiami i osobami. Za powyższe kwestie odpowiedzialny jest biskup

¹ Por. *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza*, Wydanie wzorcowe (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2001), nr I, 1–2.

² Por. *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza*, nr I, 3.

diecezjalny, od którego prawodawca kodeksowy wymaga wyraźnego zezwolenia wydanego na piśmie³.

Powstają zatem pytania: Jaka jest kanoniczna definicja kościoła i jakie są jej elementy? Dlaczego do budowy nowego kościoła czy przekształcenia budynku świeckiego na kościół potrzebna jest zgoda biskupa diecezjalnego? Jakie byłyby skutki prawne wybudowania kościoła bez zgody biskupa? Jakie warunki stawia prawodawca biskupowi, aby ten legalnie wydał wspomnianą zgodę?

Problematyce podjętej w niniejszym artykule nie poświęcono dotychczas większej uwagi. Zajmował się tym zagadnieniem Péter Erdő, który opublikował dwa artykuły, i częściowo Mario Mosconi, który wydał jeden artykuł. Pozycje te umieszczono w bibliografii. Inni autorzy traktują te kwestie w wielkim skrócie. Na gruncie polskim nikt nie podejmował wprost powyższej problematyki.

Kanoniczna definicja kościoła

Nazwa „kościół” (łac. *ecclesia*) została w pierwszych wiekach chrześcijaństwa przyjęta najpierw na oznaczenie wspólnoty wiernych, a następnie także miejsca, w którym gromadzą się wierni, aby słuchać słowa Bożego, sprawować Eucharystię i przyjmować sakramenty. Nazwę tę wprowadzono między I a IV w. celem odróżnienia miejsca gromadzenia się chrześcijan od pogańskiej i izraelskiej nazwy *templum* (świątynia). W następnych wiekach określenie *ecclesia* weszło do powszechnego użytku⁴.

³ *Codex Iuris Canonici: Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1989), kan. 1215 § 1; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski (Poznań: Pallottinum, 2022) (dalej: KPK).

⁴ Józef Krukowski, „Miejsca i czasy święte,” in *Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, vol. 3.2 of *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, ed. Józef Krukowski (Poznań: Pallottinum, 2011), 434–35. Prawdziwe terminy techniczne określające kościół jako budynek pojawiają się dopiero w III w., kiedy to chrześcijanie zaczęli spotykać się w domach przeznaczonych dla różnych działań wspólnoty, a przede wszystkim dla liturgii eucharystycznej. Na początku chrześcijanie odbywali spotkania w zwyczajnych domach. Ale już przed erą Konstantyna, tu i ówdzie, a zwłaszcza za panowania Galiena (253–68), budowano prawdziwe kościoły, czasem, jak się wydaje, dość duże i ważne. Jeśli prawdziwe terminy techniczne na określenie kościoła pojawiają się dość późno, to nie tylko z powodu konkretnych okoliczności, częściowo uwarunkowanych prześladowaniami, ale także z powodu czynników duchowych. Pierwszy tekst, w którym w języku łacińskim używa się w sposób dość naturalny – jako technicznego terminu – słowa *ecclesia* na oznaczenie budynku, to fragment z *Historia Augusta* Flawiusa Vopiscusa z Syracuz o życiu cesarza Aureliana, gdzie autor cytuje następujące słowa Aureliana: „Miror vos, patres sancti, tamdiu de aperiendis

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. w kan. 1214 podaje kanoniczną definicję kościoła: „Nazwa kościoł oznacza budowlę świętą przeznaczoną do sprawowania kultu Bożego, do której wierni mają prawo wstępu w celu wykonywania w niej kultu, zwłaszcza publicznego” („*Ecclesiae nomine intellegitur aedes sacra divino cultui destinata, ad quam fidelibus ius est adeundi ad divinum cultum praesertim publice exercendum*”). Ta, zmodyfikowana nieco w stosunku do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.⁵, definicja wyróżnia w pojęciu „kościoła” trzy istotne elementy: materialny – budowlę; formalny – przeznaczenie budynku do kultu; oraz funkcjonalny – służbę wszystkim wiernym. Podkreślenie tego trzeciego elementu – odróżniającego kościół od kaplicy – sprawiło, że nowe pojęcie kościoła zostało nieco poszerzone, a w rezultacie obejmuje ono te miejsca święte, które dawne prawo określało dwiema różnymi nazwami, a mianowicie „kościołem” i „kaplicą publiczną”. Dotychczasowa kaplica publiczna, która według KPK/17 miała być również dostępna dla wszystkich wiernych⁶, stała się więc w nowym prawie automatycznie kościołem⁷.

Tak zatem istnieją trzy niezbędne warunki prawne, które muszą być spełnione jednocześnie, aby można mówić o kościele: a) budynek sakralny, b) jego przeznaczenie dla kultu Bożego, c) prawo wiernych do wstępu w celu wykonywania w niej kultu, zwłaszcza publicznego. Jeśli brakuje choćby jednego z tych trzech warunków, to dana budowla nie jest kanonicznie kościołem. Jest albo kaplicą (oratorium), kaplicą prywatną lub inną strukturą, którą w języku potocznym ludzie nazywają kościołem⁸.

Sibyllinis dubitasse Libris, proinde quasi in Christianorum ecclesia, non in templo deorum omnium tractaretis” („Jestem zdumiony, święci ojcowie, że tak długo wahaliście się nad kwestią otwarcia ksiąg Sibillii, tak jakbyście debatowali w chrześcijańskim kościele [*ecclesia*], a nie w świątyni wszystkich bogów”). Jeśli założymy, że korzystanie z terminu *ecclesia* sięga Vopiscusa, a nie Aureliana, to okaże się, że w 330 r. w Syrakuzach pojęcie *ecclesia* kościół-budynek było tak powszechne, że poganin mógł zapożyczyć to słowo od chrześcijan, podkreślając różnicę między świątynią pogańską (*templum*), a kościołem chrześcijańskim (*ecclesia*). Christine Mohrmann, “Les dénominations de l’église en tant qu’Édifice en grec et en latin au cours des premiers siècles chrétiens,” *Revue des sciences religieuses* 36 (1962), 155–57, 159–60.

⁵ *Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (Romae: Typis Polyglottis Vaticanis, 1917), can. 1161 (dalej: KPK/17).

⁶ KPK/17, can. 1188 § 2, nr 2.

⁷ Józef Bakalarz, “Miejsca i czasy święte,” in *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, ed. Piotr Hemperek, vol. 3 (Lublin: Wydawnictwo KUL, 1986), 385.

⁸ Paweł Malecha, “La riduzione di una chiesa a uso profano non sordido alla luce della normativa canonica vigente e delle sfide della Chiesa di oggi,” *JusOnline*, no. 3 (2018), 177, accessed November 22, 2020, <https://jusvitaepensiero.mediabiblos.it/news/allegati/Malecha%20-%20Jusonline%203-2018.pdf>.

Określenie „budynek” (*aedes*) nie stwarza żadnych trudności interpretacyjnych i wskazuje jedynie na konstrukcję architektoniczną przeznaczoną do użytku mieszkalnego lub innego użytku publicznego lub prywatnego. Należy zauważyć, że budynek jest konstrukcją materialną, o stabilnym charakterze, która jest przymocowana do podłoża; dlatego też nie jest to konstrukcja ruchoma, jak maszyna poruszająca się po ulicy, statek na morzu czy latający samolot⁹.

Prawodawca pod nazwą „kościół” rozumie ponadto budynek sakralny. W kan. 1214 nie jest to więc zwykła budowla, lecz budynek święty (sakralny). Innymi słowy, nie każdy budynek może być kościołem, ale tylko ten, który jest święty, czyli jawi się jako coś innego niż *profanum*, jest przeciwieństwem *profanum*. Wynika z tego, że budynek święty należy do ludu Bożego, wśród którego Pan jest obecny. Jego ściany, dach, plan są na usługach zgromadzenia; rzeczywiście można powiedzieć, że jego ściany tworzą – i to nie tylko materialnie – zgromadzenie chrześcijańskie, ponieważ oddzielają je od tego, co jest *profanum*. Budynek święty wskazuje więc na konstrukcję materialną, o stabilnym charakterze, która jest święta, ponieważ w niej wierni gromadzą się w imię Pana¹⁰.

Kościół jest budowlą przeznaczoną dla kultu Bożego przez poświęcenie czy błogosławieństwo, z wyłączeniem celów świeckich. Aby budynek święty był kościołem, nie może być przeznaczony do jakiegokolwiek kultu, ale tylko do kultu Bożego, który uznaje transcendencję Boga, a zatem należyte poddanie się Jego woli. Naturalnie katolicyzm widzi ową transcendencję w jedynym prawdziwym Bogu w trzech równych i odrębnych Osobach. Kościół pełni swoją misję przez liturgię i inną działalność, a przez to oddaje chwałę Bogu i uświęca ludzi. Należy również zaznaczyć, że w przypadku kościoła idzie o katolicki kult Boży, a nie o jakikolwiek chrześcijański kult Boży czy kult jakiegokolwiek innej religii. Katolicki kult Boży może być publiczny lub prywatny¹¹.

Wreszcie trzeci warunek kanoniczny dla budynku, aby był kościołem, to prawo wiernych wstępu do niego w celu wykonywania w nim kultu, zwłaszcza publicznego. Prawo to należy do wszystkich wiernych, bez różnicy, i odróżnia kościół¹² od oratorium¹³ i kaplicy prywatnej¹⁴. W rzeczywistości właściwe i wyróżniające się kryterium tych budynków odnosi się do wiernych, którzy mają prawo do korzystania z nich. Omówiony element definicji kościoła – prawo wiernych wstępu do niego w celu wykonywania w nim kultu, zwłaszcza

⁹ Malecha, 178.

¹⁰ Malecha, 178–79.

¹¹ Malecha, 179.

¹² KPK, kan. 1214.

¹³ KPK, kan. 1223.

¹⁴ KPK, kan. 1226.

publicznego – jest dla niego charakterystyczny i odróżnia go przede wszystkim od kaplic. Jeśli to prawo przysługuje wszystkim wiernym bez różnicy, to mamy wtedy do czynienia z kościołem; jeśli przysługuje ono określonej wspólnocie lub grupie wiernych, to jest to kaplica; wreszcie, jeśli dotyczy jednej lub kilku określonych osób lub rodziny, to wtenczas jest to kaplica prywatna. Podsumowując, jeśli chodzi o kościoły, należy zaznaczyć, że wierni mają prawo wstępu do nich zarówno dla celów kultu publicznego, jak i prywatnego¹⁵.

Konieczność zgody biskupa diecezjalnego na budowę kościoła

Gdy chodzi o powstanie kościoła to można brać pod uwagę różne sytuacje. Może chodzić zarówno o budowę od podstaw kościoła, jak i wykorzystanie istniejącego budynku jako kościoła. W związku z tym należy zauważyć, że biorąc pod uwagę wykorzystanie istniejącego budynku jako kościoła, mogą zaistnieć dwie sytuacje. Pierwsza sytuacja dotyczy budynku, który wcześniej był kościołem, ale z różnych powodów stracił swoje przeznaczenie dla kultu publicznego i rzeczywiście stracił sakralność. Chodzi np. o kościoły w krajach, gdzie przez dziesiątki lat zabierano budynki kultu prawowitym właścicielom, jak to miało miejsce w krajach Europy Wschodniej. Powszechnie wiadomo, że w tych krajach Kościół był ofiarą prześladowań i z tego powodu w niektórych z nich, jak na przykład w Związku Radzieckim, wiele budynków kultu zostało przekształconych w muzea, kina, teatry, sklepy, magazyny itp. Oprócz tych przypadków istnieją kościoły przeznaczone przez biskupa diecezjalnego do użytku świeckiego, ale nie niewłaściwego, które teraz, z różnych powodów, chce się ponownie otworzyć dla kultu Bożego. Druga sytuacja dotyczy budynków, które nigdy nie były kościołami. Chodzi o oratorium lub prywatną kaplicę, którą chce się legalnie przekształcić w kościół, albo o budynek, który jest przeznaczony do użytku świeckiego (np. sala gimnastyczna lub inna sala)

¹⁵ Malecha, "La riduzione di una chiesa," 180; zob. Tadeusz Pawluk, "Miejsca święte w świetle Kodeksu Jana Pawła II," *Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej* 41, nos. 1–2 (1986), 29–30. Kościół jest budynkiem publicznym. Jest to właściwość kościołów, do których – w przeciwieństwie do kaplic i prywatnych oratoriów – mogą wejść wszyscy wierni, aby uczestniczyć w kultie liturgicznym. Kościół (budynek) ma w rzeczywistości istotny wpływ na życie liturgiczne Kościoła (wspólnoty). Wpływ ten jest trwały, ponieważ po wybudowaniu kościoła musi być on jak najszybciej poświęcony lub przynajmniej pobłogosławiony. Péter Erdő, "I presupposti giuridici della costruzione delle chiese: il permesso del vescovo," *Folia Canonica* 13–14 (2010–2011), 188.

i zamierza się go zakupić dla kultu Bożego, czyli przekształcić w kościół. Należy zauważyć, że przypadki adaptacji istniejącego budynku są bardzo rzadkie, nawet jeśli w praktyce istnieją¹⁶. W niniejszym artykule chodzi wyłącznie o budowę nowego kościoła, od podstaw. Kan. 1215 § 1 („Nulla ecclesia aedificetur sine expresse Episcopi dioecesani consensu scriptis dato”), będący podstawowym źródłem niniejszej pracy, mówi o budowie kościoła, na którą biskup diecezjalny koniecznie musi wydać wyraźne, pisemne zezwolenie¹⁷.

Budowa nowego kościoła jest doniosłym wydarzeniem dla publicznego życia kościelnego. Stąd osąd w tej sprawie należy do biskupa diecezjalnego. Kan. 1215 § 1 postanawia zdecydowanie, że żaden kościół nie może być zbudowany bez wyraźnej i pisemnej zgody tegoż biskupa diecezjalnego¹⁸.

Zezwolenia na budowę kościoła może udzielić wyłącznie biskup diecezjalny i ordynariusze z nim zrównani¹⁹. Nie mogą zaś tego uczynić: wikariusz generalny, wikariusz biskupi czy administrator apostolski ustanowiony na określony czas, chyba że otrzymali na to specjalne zlecenie²⁰. Obowiązek uzyskania zezwolenia

¹⁶ Paweł Malecha, *Edifici di culto nella legislazione canonica e concordataria in Polonia*, Tesi Gregoriana, Serie Diritto Canonico (Roma: Pontificia Università Gregoriana, 2000), 93–94. Zezwolenie biskupa diecezjalnego jest wymagane również na przekształcenie lub przeznaczenie istniejącego budynku na funkcje kościelne. Erdő, „I presupposti giuridici della costruzione delle chiese,” 186.

¹⁷ Normy zawarte w kan. 1215 dotyczą zarówno budowy nowego kościoła, jak i kanonicznego powstania kościoła w miejscu, gdzie istnieje już oratorium lub kaplica. John M. Huels, „Sacred Places and Times: Canons and Commentary,” in *New Commentary on the Code of Canon Law*, ed. John P. Beal (New York: Paulist Press, 2000), 1429.

¹⁸ „Kiedy czy to instytuty zakonne i stowarzyszenia życia apostolskiego, czy instytucje lub inne osoby chcą wybudować kościół na terenie diecezji, muszą otrzymać pisemne zezwolenie biskupa” (Congregatio pro Episcopis, *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi „Apostolorum Successores”* [22 febbraio 2004] [Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2004], nr 215; tekst polski: Kongregacja do spraw Biskupów, *Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”* [Kielce: Jedność, 2005] [dalej: AS]). W czasie rewizji KPK zasugerowano, aby decyzję biskupa o budowie kościoła nazwać „zezwoeniem” (*licitia*) zamiast „zgoda” (*consensus*). Konsultorzy preferowali słowo „zgoda”. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, “Adunatio IV a die 4 octobris 1979 habita,” *Communicationes* 12 (1980), 334; por. Mario Mosconi, “Chiesa e chiese: le norme canoniche relative alla costruzione di una nuova chiesa,” *Quaderni di diritto ecclesiale* 13, no. 3 (2000), 251.

¹⁹ KPK, kan. 1215 § 1. KPK/17 w kan. 1162, § 1 zastrzegał tę kompetencję dla ordynariusza miejsca, podczas gdy nowy Kodeks zastrzega ją jedynie dla biskupa diecezjalnego; zob. Stanisław Bista, “Przepisy prawa kanonicznego w zakresie budownictwa kościelnego,” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 37, no. 3 (1984), 220, <https://doi.org/10.21906/rbl.1303>.

²⁰ KPK, kan. 134 § 3. Na mocy kan. 134 § 3 KPK wikariusz generalny i wikariusz biskupi mogą wyrazić zgodę na budowę kościoła jedynie na podstawie specjalnego mandatu biskupa

od biskupa diecezjalnego dotyczy wszystkich i wszelkiego rodzaju kościołów (*nulla ecclesia*) na terenie Kościoła partykularnego. Ważna modyfikacja prawna odnosi się tu jedynie do kleryckich instytutów zakonnych. Zgodnie z kan. 611, nr 3 („pro institutis clericalibus habendi ecclesiam, salvo praescripto can. 1215 § 3, et sacra ministeria peragendi, servatis de iure servandis”) zezwolenie biskupa diecezjalnego na założenie domu zakonnego jakiegoś instytutu kleryckiego zawiera w sobie prawo do posiadania kościoła oraz wykonywania świętych posług zgodnie z przepisami prawa. W ten sposób prawodawca gwarantuje kleryckiemu instytutowi zakonnemu podmiotowe uprawnienie do posiadania kościoła, które biskup ma obowiązek respektować. Jednakże uprawnienie to jest jeszcze determinowane przepisem kan. 1215 § 3, zgodnie z którym wspomniany instytut musi otrzymać od biskupa zezwolenie na budowę kościoła w ściśle określonym miejscu. Celem tego zezwolenia jest przede wszystkim zatwierdzenie „pewnego i określonego miejsca”²¹, czyli lokalizacji mającej powstać świątyni. Wszystkie inne instytuty życia konsekrowanego muszą otrzymać od biskupa diecezjalnego formalne zezwolenie na budowę kościoła według ogólnych norm prawa²².

Należy zauważyć, że zgoda na budowę musi być wyrażona i wydana na piśmie. Wynika z tego, że zgoda domniemana (milcząca lub domyślna) lub ustna musi być uznana za nieważną i niebyłą. Tak więc zgoda biskupa diecezjalnego musi być: pisemna, wyraźna i uprzednia. Gdy chodzi o promotora budowy kościoła, to ustawodawca nie ustanawia żadnych ograniczeń. W konsekwencji promotorem budowy może być każdy: jednostka, grupa wiernych, wspólnota itp.²³ Tak więc każdy, kto chce budować nowy kościół, tzn. zarówno osoba fizyczna, jak i osoba prawna, powinien uzyskać zgodę biskupa diecezji, na której terenie kościół ma być budowany²⁴. Oczywiście może się zdarzyć, że to sam biskup diecezjalny

diecezjalnego. Również administrator diecezjalny nie może udzielić takiej zgody, chyba że otrzyma specjalne upoważnienie od Stolicy Apostolskiej w przypadku, gdy sytuacja opróżnionej stolicy biskupiej ulegnie przedłużeniu w czasie. Natomiast wspomniana zgoda może być udzielona, biorąc pod uwagę kan. 134 § 3, przez wszystkich, którzy są w prawie zrównani z biskupem diecezjalnym (kan. 368, 381 § 2). Por. Malecha, *Edifici di culto nella legislazione canonica*, 94–95; Erdő, „I presupposti giuridici della costruzione delle chiese,” 186; por. Péter Erdő, „Il consenso del vescovo richiesto per la costruzione delle chiese. Osservazioni al can. 1215 CIC,” *Periodica* 101 (2012), 614.

²¹ KPK, kan. 1215 § 3; por. Huels, „Sacred Places and Times: Canons and Commentary,” 1429.

²² Bakalarz, „Miejsca i czasy święte,” 386–87; por. Malecha, *Edifici di culto nella legislazione canonica*, 98.

²³ Malecha, 95.

²⁴ „Kiedy czy to instytuty zakonne i stowarzyszenia życia apostołskiego, czy instytucje lub inne osoby chcą wybudować kościół na terenie diecezji, muszą otrzymać pisemne zezwolenie biskupa” (AS 215).

podejście inicjatywę budowy kościoła. Nawet w takich przypadkach wyraża zgodę, lecz nie na podstawie inicjatywę innych osób, ale swojej. Niezbędne warunki zgody mają również zastosowanie w tym przypadku²⁵.

Rozpoczęcie budowy kościoła bez pisemnej zgody biskupa diecezjalnego byłoby nielegalne²⁶. Zgodnie z kan. 10 KPK jedynie te ustawy należy uznać za unieważniające lub uniezdalniające, które wyraźnie postanawiają, że akt jest nieważny albo osoba niezdolna („*Irritantes aut inhabilitantes eae tantum leges habendae sunt, quibus actum esse nullum aut inhabilem esse personam expresse statuitur*”). Trzeba jednak dodać, że KPK, w stosunku do prawodawstwa świeckiego, zawiera niewielką liczbę przepisów kanonicznych mających charakter unieważniający. Kan. 1215 § 1, traktujący o zezwoleniu biskupa diecezjalnego na budowę kościoła, nie jest ustawą unieważniającą. Byłoby czymś absurdalnym, gdyby kościół wybudowany bez zezwolenia biskupa czy na podstawie zezwolenia wydanego bez zachowania przepisanej procedury, należało zburzyć. Wszystkie czynności prawne dokonane wbrew ustawom, które nie są unieważniające lub uniezdalniające, to jest te, które nie są wyraźnie usankcjonowane przez prawo jako nieważne, są nielegalne (niezgodne z prawem), ale skuteczne, ponieważ nie tracą swoich skutków prawnych. Sprawcy tych bezprawnych aktów mogą być upomniani, zganieni, a nawet ukarani przez władzę kościelną, w zależności od powagi dokonanego aktu i uporczywości sprawcy, ale nie oznacza to, że nielegalne akty prawne zostały pozbawione skuteczności prawnej. Władza kościelna stwierdza nieważność lub nieskuteczność tych aktów prawnych tylko wtedy, gdy są one sprzeczne z przepisami prawa unieważniającego czy uniezdalniającego²⁷. Tak więc istnieje zakaz budowy kościoła bez uprzedniego zezwolenia biskupa diecezjalnego oraz bez zachowania przez tego ostatniego przepisanej procedury. Stąd wzniesienie kościoła bez wypełnienia wymienionych warunków jest nielegalne, niezgodne z prawem, ale „ważne”. Stąd w niniejszym artykule, kiedy mówi się o nieważności zachowania procedury przez biskupa przed budową kościoła, ma się na myśli jedynie nielegalność wzniesienia wspomnianej budowli.

Powstaje pytanie: Dlaczego do budowy nowego kościoła czy przekształcenia budynku świeckiego na kościół potrzebna jest zgoda biskupa diecezjalnego?

²⁵ Por. Erdő, „Il consenso del vescovo richiesto per la costruzione delle chiese,” 622.

²⁶ Por. Krukowski, „Miejsca i czasy święte,” 437–38; por. Mosconi, „Chiesa e chiese: le norme canoniche relative alla costruzione di una nuova chiesa,” 251.

²⁷ Por. Alejandro W. Bunge, *Las claves del Código: El Libro I del Código de derecho canónico* (Ciudad Autónoma de Buenos Aires: Editorial San Benito, 2006), 72–73. Józef Bakalarz („Miejsca i czasy święte,” 387) słusznie zauważa, że forma pisemna zgody biskupa diecezjalnego na budowę kościoła wymagana jest do godziwości aktu, jest potrzebna ze względów dowodowych i ma wykluczyć wszelkie wątpliwości co do legalności budowy.

Dlatego że życie liturgiczne Kościoła lokalnego (partykularnego), a zwłaszcza sprawowanie Eucharystii, jest ściśle związane z biskupem diecezjalnym. Do jego kompetencji należy m.in. wydawanie norm w sprawach liturgicznych²⁸. Eucharystia i liturgia mają generalnie w Kościele charakter publiczny (lub w pewnym sensie oficjalny). Dlatego też władza i osobliwa teologiczna rola biskupa diecezjalnego w jego diecezji rozciąga się szczególnie na dziedzinę liturgii. Z tego faktu wynika prawo i obowiązek biskupa do określenia miejsca liturgii. W zgromadzeniu eucharystycznym lud Boży jest zapraszany do gromadzenia się pod przewodnictwem biskupa lub prezbitera zależnego od jego władzy, działającego w osobie Chrystusa²⁹. Czymś najbardziej charakterystycznym dla kościołów jest ich charakter publiczny, gdyż do nich – w przeciwieństwie do kaplic i prywatnych oratoriów – mogą wejść wszyscy wierni, aby uczestniczyć w kulcie liturgicznym. Kościół (budynek) ma w rzeczywistości istotny wpływ na życie liturgiczne Kościoła (wspólnoty). Wpływ ten jest trwały, ponieważ raz zbudowany kościół musi być jak najszybciej poświęcony lub przynajmniej pobłogosławiony. W związku z tym zasada, zgodnie z którą wydanie zezwolenia na budowę kościoła jest zadaniem i kompetencją biskupa diecezjalnego, jest szczególnie dobrze uzasadniona³⁰.

Warunki wydania zgody na budowę kościoła

Biskup diecezjalny nie może wydać zezwolenia na budowę kościoła, zanim się nie upewni, że nowy kościół jest w danym miejscu potrzebny ze względu na dobro duchowe wiernych. Wykładnikiem tego dobra są różnorodne i ważne racje duszpasterskie, przemawiające za budową nowej świątyni³¹. Drugim uwarunkowaniem wspomnianego zezwolenia jest roztropne przewidywanie biskupa co do wystarczalności tzw. uposażenia kościoła, czyli materialnej bazy dla egzystencji kościoła: jego budowy, utrzymania i konserwacji, a także dla sprawowania w nim kultu Bożego. Osąd biskupa w tej sprawie nie musi się

²⁸ KPK, kan. 838 § 4: „Ad Episcopum dioecesanum in Ecclesia sibi commissa pertinet, intra limites suae competentiae, normas de re liturgica dare, quibus omnes tenentur”.

²⁹ KPK, kan. 899 § 2. Biskup diecezjalny, w powierzonym mu Kościele partykularnym, wykonuje funkcję rządzenia w imieniu Chrystusa, a nie jako wikariusz Biskupa Rzymskiego. Erdő, „Il consenso del vescovo richiesto per la costruzione delle chiese,” 616.

³⁰ Por. Erdő, „I presupposti giuridici della costruzione delle chiese,” 187–88.

³¹ Niektórzy kanoniści uważają, że bliska obecność kościoła parafialnego od planowanej budowy nowego kościoła jest wystarczającym powodem do odmowy wydania takiego pozwolenia. Erdő, „Il consenso del vescovo richiesto per la costruzione delle chiese,” 615.

opierać na uprzednim zapewnieniu konkretnego uposażenia (np. fundacja), ale wystarcza tu jedynie roztropne przewidywanie, że ofiarność wiernych w danej okolicy umożliwi należyte funkcjonowanie nowej świątyni³².

W odniesieniu do kościołów zakonnych powyższe wymogi należy interpretować w kontekście przepisów o uprzedniej zgodzie biskupa na założenie domu zakonnego³³ oraz o pierwszorzędnej odpowiedzialności władz instytutu zakonnego za stan majątkowy własnych domów i dzieł. Wydaje się, że uposażenie kościoła wolno w tym wypadku domniemywać w ramach uposażenia domu zakonnego³⁴.

Z racji roztropności duszpasterskiej udzielenie zgody na budowę podlega warunkom wymienionym w kan. 1215 § 2 („*Episcopus dioecesanus consensus ne praebeat nisi, audito consilio presbyterali et vicinarum ecclesiarum rectoribus, censeat novam ecclesiam bono animarum inservire posse, et media ad ecclesiae aedificationem et ad cultum divinum necessaria non esse de futura*”). Biskup winien wyrobić sobie w miarę obiektywny osąd co do potrzeby nowego kościoła ze względu na dobro duchowe wiernych oraz co do wystarczalności jego wyposażenia czy wystarczającej liczby szafarzy. Aby biskupowi diecezjalnemu w tym pomóc, ustawodawca wymaga od niego uprzedniego wysłuchania opinii proboszczów i rektorów okolicznych kościołów, a także rady kapłańskiej. Rada kapłańska wyraża i reprezentuje ogólne dobro diecezji, podczas gdy rektorzy sąsiednich kościołów są wyrazicielami przede wszystkim lokalnych interesów duszpasterskich³⁵.

Konieczność wysłuchania opinii rady kapłańskiej jest wymogiem nowym, który nie występował w przepisach KPK/17³⁶. Wymóg ten został dodany do tekstu kanonu podczas prac nad rewizją poprzedniego Kodeksu.

Wypada dodać, że Dyrektorium *Ecclesiae imago* sugeruje, iż biskup diecezjalny, w celu ułatwienia mu osądu co do budowy kościoła, może powołać w diecezji komisję lub specjalny stały urząd, którego zadaniem będzie zajmowanie się, wraz z radą kapłańską i innymi zainteresowanymi komisjami, wszystkimi kwestiami dotyczącymi zarówno erekcji nowych parafii, jak i budowy nowych kościołów.

³² KPK, kan. 1215 § 2; Bakalarz, „Miejsca i czasy święte,” 387. „Dla podjęcia decyzji w tej sprawie [budowy kościoła – przyp. J.A.] biskup wysłucha zdania rady kapłańskiej i proboszczów pobliskich kościołów oraz będzie musiał ocenić, czy nowy kościół będzie służył dobru wiernych i czy inicjatorzy przedsięwzięcia mają wystarczającą liczbę szafarzy oraz środki potrzebne do budowy i sprawowania kultu” (AS 215).

³³ KPK, kan. 609–11.

³⁴ KPK, kan. 634–40. Bakalarz, „Miejsca i czasy święte,” 387.

³⁵ Por. AS 215. Erdő, „Il consenso del vescovo richiesto per la costruzione delle chiese,” 620.

³⁶ KPK/17, kan. 1162 § 3.

Komisja ta powinna być reprezentatywna dla całej diecezji³⁷. Podobnie stwierdza się w Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów *Apostolorum Successores*:

Dla opracowania zagadnień związanych z erekcją nowych parafii i budową kościołów można powołać do istnienia biuro lub komisję, która współpracowałaby z innymi zainteresowanymi tymi zagadnieniami komisjami diecezjalnymi. Do pracy w tym biurze lub komisji należałoby powołać tak duchownych, jak i świeckich, wybranych ze względu na kompetencje zawodowe³⁸.

Natomiast biorąc pod uwagę drugi wymóg (konsultacje z rektorami sąsiednich kościołów), należy stwierdzić, że do kapłanów kierujących pobliskimi kościołami, z którymi biskup ma się konsultować, należy przede wszystkim zaliczyć proboszczów parafii zainteresowanych budową nowego kościoła³⁹.

Pojawia się pytanie odnośnie do rektorów sąsiednich kościołów: Które kościoły mają być uważane za bliskie (sąsiadujące) lub graniczące? Należy zauważyć, że parafia (z zasady posiada terytorium) może graniczyć z terytorium innej parafii, podczas gdy kościoły nieparafialne, nieposiadające terytorium, mogą być tylko blisko siebie. W świetle tego okazuje się, że z pewnością należy szukać opinii proboszcza tej parafii, na terenie której budowany jest nowy kościół. Zapewne za bliskie można uznać również kościoły parafialne parafii sąsiadujących z tą, na terenie której ma powstać nowy kościół, jak i inne kościoły znajdujące się na terenie tej samej parafii⁴⁰. Wyrażenie „kościół sąsiednie” należy interpretować ściśle, ponieważ zaniechanie konsultacji z rektorami tych kościołów skutkuje nielegalnością zezwolenia biskupiego⁴¹. Przepisy ograniczające korzystanie z praw

³⁷ Sacra Congregatio pro Episcopis, “Directorium Ecclesiae imago de pastorali ministerio Episcoporum (22 februarii 1973),” in *Enchiridion Vaticanum*, vol. 4 (Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna, 1997), nr 1945–2328; tekst polski: Edward Szafrowski, ed., *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, vol. 6.1 (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1975), nr 10370–11035 (dalej: EI); por. Malecha, *Edifici di culto nella legislazione canonica*, 96.

³⁸ AS 215.

³⁹ Malecha, *Edifici di culto nella legislazione canonica*, 95–96. W tym miejscu warto zauważyć, że w kontekście kan. 1215 § 2, termin „rektor” oznacza zarówno proboszczów, przełożonych zakonnych, kapłanów, jak i rektorów kościołów, to znaczy wszystkich kapłanów, którzy odpowiadają za jakiś kościół, a nie tylko rektorów z kan. 556. Huels, “Sacred Places and Times: Canons and Commentary,” 1429.

⁴⁰ Por. Erdő, “I presupposti giuridici della costruzione delle chiese,” 189. Sąsiednie kościoły to tylko te w sensie kan. 1214, a nie oratoria, sanktuaria czy kaplice prywatne. Por. Huels, “Sacred Places and Times: Canons and Commentary,” 1429.

⁴¹ KPK, kan. 127 § 2, nr 3.

są bowiem interpretowane ściśle⁴². Co więcej, w wątpliwości prawnej ustawy nie obowiązują, nawet te unieważniające⁴³.

Biskup diecezjalny, zgodnie z normami zawartymi w kan. 127 § 2, nr 2 („si consilium exigatur, invalidus est actus Superioris easdem personas non audientis; Superior, licet nulla obligatione teneatur accedendi ad earundem votum, etsi concors, tamen sine praevalenti ratione, suo iudicio aestimanda, ab earundem voto, praesertim concordii, ne discedat”), ma ścisły obowiązek wysłuchać opinii zarówno rektorów i proboszczów okolicznych kościołów, jak i rady kapłańskiej, ponieważ w przeciwnym razie akt zezwolenia byłby nielegalny. Wprawdzie nie jest on obowiązany pójść za radą swych konsultantów, jednakże bez ważnego powodu nie powinien odstępować od ich zgodnego zdania. Niemniej jednak opinia osób konsultowanych pomaga biskupowi diecezjalnemu ocenić, po pierwsze, czy nowy kościół będzie służył dobru dusz, a po drugie, czy nie zabraknie środków na wzniesienie nowej budowli sakralnej dla kultu Bożego. Ponieważ prawo nie określa w tym wypadku formy konsultacji, biskup może ją przeprowadzić w sposób, jaki w danym wypadku uzna za odpowiedni, czy to na piśmie, czy też ustnie⁴⁴.

To prawda, że osoby konsultowane przez biskupa mają jedynie głos doradczy. Wprawdzie biskup nie ma żadnego obowiązku pójść za ich zdaniem, chociażby było zgodne, jednakże bez przeważającego powodu – przez siebie ocenianego – nie powinien odstępować od wyrażonego przez nich zdania, zwłaszcza gdy jest zgodne⁴⁵. Jan Dyduch pisze:

głos doradczy to życzliwa i kompetentna rada, to zarazem właściwa opinia, poprzedzona dokładnym i wszechstronnym rozeznaniem sytuacji. Głos doradczy posiada ogromne znaczenie dla podejmowania decyzji, jest poniekąd jej przygotowaniem. Warto przytoczyć zdanie Kard. Wojtyły na temat znaczenia głosu doradczego, które wypowiedział, zamierzając ustanowić Radę Kapłańską: „Wiadomo bowiem ile w życiu ludzkim – bardziej jeszcze w życiu społecznym – zależy od właściwego *concilium*: od rozeznania, od opinii, od naświetlenia spraw, którymi żyje dana społeczność i dla których działa. Bez tej funkcji ani prawa stanowione, ani podejmowane decyzje, ani też ich wykonywanie nie może być głęboko zakorzenione w życiu wspólnym”. Zadaniem więc wiernych,

⁴² KPK, kan. 18; por. Erdő, „Il consenso del vescovo richiesto per la costruzione delle chiese,” 620.

⁴³ KPK, kan. 14; por. Erdő, „I presupposti giuridici della costruzione delle chiese,” 190.

⁴⁴ Malecha, *Edifici di culto nella legislazione canonica*, s. 96; Bakalarz, „Miejsca i czasy święte,” 388.

⁴⁵ KPK, kan. 127 § 2, nr 2.

uczestniczących w synodzie diecezjalnym, jest przygotowanie ustaw synodalnych: przez rozeznanie, informację, opinię, przez to co nazywamy głosem doradczym⁴⁶.

Należy dodać, że wprawdzie nie wśród warunków wymienionych w kan. 1215, ale w kanonie odrębnym i szczegółowym (kan. 1216) znajduje się wymóg, aby podczas budowy i restauracji kościołów – po wysłuchaniu ekspertów – respektowano zasady liturgii i sztuki sakralnej. Jeśli konkretne plany są już dostępne w momencie składania wniosku o aprobatę biskupią przed budową kościoła, biskup musi je ocenić. Jeśli nie są one jeszcze gotowe, musi o nie poprosić lub zlecić ich przygotowanie (jeśli jest to budowa promowana przez samą diecezję), aby wysłuchać odpowiednich biegłych przed udzieleniem zezwolenia⁴⁷.

Ponadto biskup diecezjalny musi zapoznać się z planami zabudowy i industrializacji opracowanymi przez władze cywilne. Wiedza ta jest niezbędna, aby w planach nie brakowało miejsc na budowę nowych kościołów. Biskup musi zdać sobie sprawę z tego problemu w odpowiednim czasie, to znaczy, że nie może działać zbyt późno, gdy w projektach nie ma już żadnych obszarów nadających się do budowy kościołów lub gdy wierni w ich nowym osiedlu, z powodu braku należytej opieki duszpasterskiej, odeszli już od praktyki życia chrześcijańskiego⁴⁸.

Liczba kościołów i ich usytuowanie muszą być dostosowane do potrzeb duszpasterskich i właśnie z tego powodu biskup diecezjalny, w każdym razie przy wydawaniu zgody na budowę kościoła, musi wskazać dokładne miejsce, w którym zostanie on zbudowany. Kościół bowiem nie służy do ozdabiania miast czy osiedli, ale duszpasterstwu. W sytuacji, gdy budowa nowego kościoła nie jest możliwa, biskup diecezjalny może zakupić lub wynająć, tymczasowo, pomieszczenia prywatne, które oczywiście można dostosować do potrzeb kultu Bożego⁴⁹.

⁴⁶ Jan Dyduch, „Synod diecezjalny – narzędziem odnowy Kościoła partykularnego,” *Prawo Kanoniczne: Kwartalnik prawno-historyczny* 40, nos. 3–4 (1997), 26.

⁴⁷ Por. Erdő, „Il consenso del vescovo richiesto per la costruzione delle chiese,” 624.

⁴⁸ „Biorąc pod uwagę rozwój demograficzny na terenie diecezji, a także ustalone przez władze świeckie plany rozbudowy i industrializacji, biskup zadba o to, aby przewidziano także tereny pod lokalizację przyszłych kościołów i zatroszczy się o to, by w stosownym czasie został przydzielony odpowiedni areal oraz zostały dokonane niezbędne ustalenia prawne potrzebne do erygowania nowej parafii, tak aby nie okazało się, że z powodu zaniedbania nie ma już wolnego terenu i mieszkańcy danego rejonu oddalili się od praktyk religijnych, nie mogąc liczyć na odpowiednią pomoc w tym względzie. W takich przypadkach do opieki nad wiernymi lepiej skierować kapłanów jak najwcześniej, nie czekając na zakończenie prac” (AS 215); por. Malecha, *Edifici di culto nella legislazione canonica*, 96–97.

⁴⁹ Por. EI 180; por. Malecha, *Edifici di culto nella legislazione canonica*, 97.

Wnioski

1. Kościół-budowla jest budynkiem publicznym, do którego wstęp mają wierni w celu wykonywania w niej kultu, zwłaszcza publicznego. Jest to faktor istotnie odróżniający kościół od kaplic.
2. Budowa nowego kościoła jest doniosłym wydarzeniem dla publicznego życia kościelnego, dlatego decyzja w tej sprawie należy do biskupa diecezjalnego, który winien na nią wydać wyraźną i pisemną zgodę.
3. Zezwolenia na budowę kościoła może udzielić wyłącznie biskup diecezjalny i ordynariusze z nim zrównani, a nie wikariusz generalny, wikariusz biskupi czy administrator apostolski ustanowiony na określony czas, chyba że otrzymali na to specjalne zlecenie.
4. Do budowy nowego kościoła potrzebna jest zgoda biskupa diecezjalnego, dlatego że życie liturgiczne Kościoła lokalnego (partykularnego), a zwłaszcza sprawowanie Eucharystii, jest ściśle związane z biskupem diecezjalnym, on kieruje liturgią w swoim Kościele partykularnym i on określa miejsca celebracji liturgii.
5. Aby mógł powstać nowy kościół, biskup diecezjalny musi dojść do przekonania, że może on służyć dobru wiernych i że nie zabraknie ani środków koniecznych na wybudowanie kościoła i sprawowanie kultu Bożego, ani szafarzy w nim posługujących.
6. Aby biskup diecezjalny mógł wyrobić sobie w miarę obiektywny osąd o potrzebie budowy nowego kościoła, musi (do ważności zgody) uprzednio wysłuchać opinii proboszczów i rektorów okolicznych kościołów, czyli wszystkich kapłanów, którzy odpowiadają za konkretny kościół, a nie tylko rektorów, o których traktuje kan. 556, a także rady kapłańskiej. Mają oni jedynie głos doradczy, ale biskup winien uwzględnić ich opinię, zwłaszcza gdy jest zgodna.
7. Biskup ma czynić w odpowiednim czasie starania, aby w planach zagospodarowania przestrzennego tworzonych przez czynniki cywilne, znalazło się miejsce na nowy kościół.
8. Warunki, jakie prawodawca stawia biskupowi przed wydaniem decyzji o budowie nowego kościoła, mają zapobiegać arbitralnym postanowieniom i uchronić przed decyzjami błędnymi, a także sprawić, że wybudowany kościół będzie rzeczywiście potrzebny i będzie owocnie służył duszpasterstwu.

Bibliografia

- Bakalarz, Józef. "Miejsca i czasy święte." In *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, edited by Piotr Hemperek, 3:375–429. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1986.
- Bista, Stanisław. "Przepisy prawa kanonicznego w zakresie budownictwa kościelnego." *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 37, no. 3 (1984): 217–25. <https://doi.org/10.21906/rbl.1303>.
- Bunge, Alejandro W. *Las claves del Código: El Libro I del Código de derecho canónico*. Ciudad Autónoma de Buenos Aires: Editorial San Benito, 2006.
- Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*. Romae: Typis Polyglottis Vaticanis, 1917.
- Codex Iuris Canonici: Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1989. Tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski (Poznań: Pallottinum, 2022).
- Congregatio pro Episcopis. Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi *Apostolorum Successores* (22 febbraio 2004). Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2004. Tekst polski: Kongregacja do spraw Biskupów, *Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”* (Kielce: Jedność, 2005).
- Dyduch, Jan. "Synod diecezjalny – narzędziem odnowy Kościoła partykularnego." *Prawo Kanoniczne: Kwartalnik prawnohistoryczny* 40, nos. 3–4 (1997): 23–36.
- Erdő, Péter. "Il consenso del vescovo richiesto per la costruzione delle chiese. Osservazioni al can. 1215 CIC." *Periodica* 101 (2012): 597–626.
- Erdő, Péter. "I presupposti giuridici della costruzione delle chiese: il permesso del vescovo." *Folia Canonica* 13–14 (2010–2011): 175–93.
- Huels, John M. "Sacred Places and Times: Canons and Commentary." In *New Commentary on the Code of Canon Law*, edited by John P. Beal, 1424–48. New York: Paulist Press, 2000.
- Kodeks Prawa Kanonicznego*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski. Poznań: Pallottinum, 2022.
- Kongregacja do spraw Biskupów. *Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”*. Kielce: Jedność, 2005.
- Krukowski, Józef. "Miejsca i czasy święte." In *Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*. Vol. 3, 2 of *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, edited by Józef Krukowski, 428–76. Poznań: Pallottinum, 2011.
- Malecha, Paweł. *Edifici di culto nella legislazione canonica e concordataria in Polonia*. Tesi Gregoriana, Serie Diritto Canonico. Roma: Pontificia Università Gregoriana, 2000.
- Malecha, Paweł. *Edifici di culto nella legislazione canonica: Studio sulle chiese-edifici*. Roma: Pontificia Università Gregoriana, 2002.
- Malecha, Paweł. "La riduzione di una chiesa a uso profano non sordido alla luce della normativa canonica vigente e delle sfide della Chiesa di oggi." *JusOnline*, no. 3 (2018): 173–98. Accessed November 22, 2020. <https://jusvitaepensiero.mediabiblos.it/news/allegati/Malecha%20-%20Jusonline%203-2018.pdf>.
- Mohrmann, Christine. "Les dénominations de l'église en tant qu'Édifice en grec et en latin au cours des premiers siècles chrétiens." *Revue des sciences religieuses* 36 (1962): 155–74.
- Mosconi, Mario. "Chiesa e chiese: le norme canoniche relative alla costruzione di una nuova chiesa." *Quaderni di diritto ecclesiale* 13, no. 3 (2000): 248–67.

- Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza*. Wydanie wzorcowe. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2001.
- Pawluk, Tadeusz. "Miejsca święte w świetle Kodeksu Jana Pawła II." *Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej* 41, nos. 1–2 (1986): 26–43.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo. "Adunatio IV a die 4 octobris 1979 habita." *Communicationes* 12 (1980): 334.
- Sacra Congregatio pro Episcopis. "Directorium *Ecclesiae imago* de pastorali ministerio Episcoporum (22 februarii 1973)." In *Enchiridion Vaticanum*, vol. 4, nr 1945–2328. Bologna: Edizioni Dehoniane Bologna, 1997. Tekst polski: Edward Szafrowski, ed., *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, vol. 6.1 (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1975), nr 10370–11035.
- Sobór Watykański II. Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*. 1963.
- Szafrowski, Edward, ed. *Posoborowe prawodawstwo kościelne*. Vol. 6.1, nr 10370–11035. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1975.

JERZY ADAMCZYK (KS. DR HAB.) – prezbiter diecezji radomskiej, doktor habilitowany nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego, wykładowca prawa kanonicznego w WSD w Radomiu–KUL. Jest autorem opracowań z zakresu prawa małżeńskiego, hierarchicznego ustroju Kościoła, sakramentów świętych i miejsc świętych oraz Urzędu Nauczycielskiego Kościoła.